

A transzilvanizmus nagy piros könyve

Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok. Szerk. Boka László.
MMA Kiadó, Budapest, 2023. 544 oldal

A Boka László szerkesztette *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok* című tanulmánykötet nagyszabású vállalkozás: a tizennégy tanulmány a túl ismerősként hangzó, szinte már mitizálódott és így történetiségétől függetlenedett transzilvanizmust járja körül, rámutatva azokra a folyamatokra és személyekre, amelyek és akik a kora újkori fejedelemségtől napjainkig az erdélyiség diskurzusát alakították. A könyv 2023-ban jelent meg a Magyar Művészeti Akadémia Kiadó gondozásában, száz év távlatából bontja ki a transzilvanizmus eszméit, korait és változatait, főként az 1920-as és 1930-as évek szerzőinek, többek között Kuncz Aladár, Kós Károly, Bánffy Miklós, Reményik Sándor, Tamási Áron, Makkai Sándor és Dsida Jenő munkássága mentén. A következőkben hol röviden, hol hosszabban bemutatom a kötetben szereplő tanulmányokat, felvetve az egyes szövegek alapján felmerülő kérdéseket.

A tanulmánykötetet a szerkesztő, Boka László *Transzilvanizmusformák, transzilvanizmusváltozatok – Egy regionális eszmekörőről, alakulástörténetéről és alakzatairól* című szövege nyitja. Bár nem klasszikus előszó (csak utolsó, csillagokkal elválasztott bekezdése az), olvasható akként, hiszen nem rész-kérdésekre koncentrálna, hanem, amint azt a cím is sugallja, a transzilvanizmus egészét kontextualizálja. Megágyaz az ezt követő

tanulmányoknak, felvázolja azt az alkotói közeget, mely felől a többi szerző által ismert munkásságok, társadalmi és művészeti folyamatok érthetőbbé válhatnak akár a laikus olvasó számára is. Fontos, hogy már itt megjelenik a kötet egészének főgondolataként kiemelhető, a korai és a helikoni transzilvanizmus gondolkodóinak írásain keresztül megalapozott állítás, miszerint a transzilvanizmus európaisággá átlényegülő regionalizmus (ezt Boka László Ligeti Ernőt parafrázálva a következőképpen fejezi ki: „az erdélyiség helyben a nemzetköziséget szolgálja, és a transzilvanizmus európaivá kívánja tenni Erdélyt” [25.]). A transzilvanizmus „szellemi autonómiaformákként” (58.) való leírhatóságát felvetve Boka előre- vetíti, hogy a fókuszba mindennek az irodalmi forrásai és lecsapódásai fognak kerülni, és valóban, a könyvben kevesebb szó esik a nem kimondottan esztétikai eszközökön és művészi csoportosulásokon keresztül megvalósuló (vagy meg nem valósuló, de teoretizált) transzilvanizmusról. Ez felrható hiányosságként is, ugyanakkor ennek az eszmekörnek a politikai vetületei olyan szerteágazóak, hogy külön 544 oldalt lehetne szentelni az ez irányba történő vizsgálódásnak is, így bocsánatos, hogy a baloldali, főként a *Korunk* által képviselt irányzat csak mint a helikoni transzilvanizmus kritikájaként kerül említésre, a MADOSZ és az MNSZ

Ferencz-Nagy Zoltán (2001) – mesterképzős hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, zoltan.ferencz@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-15>

köre pedig szinte egyáltalán nem válik vizsgálat tárgyává a második világháború, illetve a kommunista rezsim alatt kibontakozó transzilvanizmusformák felvázolásakor.

Balázs Mihály *A transzilvanizmus korai újkori előzményeiről* című tanulmányában a mohácsi vereségig vezet vissza a 20. századi transzilvanizmus(ok)hoz vezető erdélyi identitástudat kialakulását, az eszmekör liberális, később európaisággént lecsapódó jellegét pedig a fejedelemség felekezeti dolgokban elfoglalt álláspontjához és a radikális protestáns gondolkodók támogatásában és megtűrésében vállalt szerepéhez. Balázs külön hangsúlyt helyez az interetnikai kapcsolatokra. A két világháború közötti, főként magyar oldalról kezdeményezett (de csak részlegesen megvalósult) együttműködés ideológiai alapjaként felvázolt erdélyiség történeti perspektívába helyezésével segít árnyalni nemcsak a trianon utáni idők viszonyrendszerét, hanem az azt megelőző interetnikai kapcsolatokat is a nemzetállami ideológiák létrejöttének folyamatában. A tanulmány egyik következtetése az, hogy „jó néhány túlzás ellenére Kós Károly nem tévedett akkor, amikor a transzilvanizmust nem volt hajlandó egyszerűen a sérelmeket rekompenzáló modern csinálmánynak tekinteni” (100.). A tanulmánykötetben egy ezzel ellentétes vélekedés, a transzilvanizmus kényszerideológiaként való értelmezése is kirajzolódik a soron következő szövegek némelyikében (itt Cs. Gyimesi Éva függeléként közölt *Gyöngy és homok* című művére, illetve ennek gondolatait átemelő tanulmányokra gondolok), így az ezek mentén kialakuló súrlódás nagyon is relevánsnak láttatja az eszmekör múltjáról, jelenéről és jövőjéről való gondolkodást.

K. Lengyel Zsolt *Szabálytalan párhuzamok – Kós Károly és Reményik Sándor erdélyisége (1911–1941)* című tanulmányában a korai és a helikoni transzilvanizmus irodalmának és eszmeiségének két vezéregyénisége kerül fókuszba. Kettejük viszonya és

Reményik költészete mentén bontakozik ki a korszak eszmetörténetének egy szelete. K. Lengyel nemcsak a Kós–Reményik, hanem a Reményik–Végyvári (Reményik Trianon utáni alteregója) és a Kós–Végyvári közti viszonyt is tárgyalja. Ebben a háromszögben egyéni szinten követhetők végig a különböző transzilvanizmusformák, és a korabeli lapok működésébe is egyedi betekintést nyerhetünk. A makroközelítés feltárhatóbá teszi a helyben maradás vagy repatriálás kérdését, ami a két világháború alatt és között mindvégig központi téma maradt az erdélyi irodalmi és közéletben.

K. Lengyel szövegét még egy Boka László-tanulmány követi, címe *Erdélyiség-koncepciók mint hídszerepek és szellemi autonómiaformák – Kuncz Aladár „élete eszenciája”*. Kuncz Aladár az 1920-as évek egyik vezető irodalomszervezője volt. Az erdélyi irodalom magyarországi, romániai és európai szintén való láthatóságáért dolgozott, így a tanulmánykötet egészében visszhangzó európaiság kontextualizálásához elengedhetetlen munkásságát is szemügyre venni. Egyike volt azoknak, akik apolitikus szellemi autonómiaformaként határozták meg a helikoni transzilvanizmust – ezt nemcsak az ezt expliciten tárgyaló szövegein keresztül tette, hanem a hazaköltözését előkészítő és az azt követő teljes munkásságát is ennek szellemében fejtette ki.

Szász László *Változatok transzilvanizmusra: Bánffy Miklós mecénási, nemzetgazdai szerepe* című tanulmányában Bánffy gróf szerepét mutatja be: a Magyarországról Erdélybe visszatelepülő, széles érdeklődési körrel bíró államférfi a művészetek intézményesülésének egyik fő támogatója volt, szabadkőművesként és grófként kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Szász jócskán hozzájárul a transzilvanista európaiság 20. századi forrásainak feltárásához. A tanulmány kitér Bánffy munkásságának későbbi recepciójára is, rámutatva a kommunizmus irodalomtörténeti

narratívájának viszonyára a helikoni (vagy a marxista irodalmárok számára hangzatosabb aulikus) transzilvanizmussal.

Láng Gusztáv a fiatalabb generáció és a korai transzilvanizmus viszonyát vizsgálja *Dsida Jenő és az erdélyiség-eszme* című tanulmányában a költő munkássága mentén. Láng a versekből az ifjabb nemzedék kiábrándultságát olvassa ki. Az 1930-as években a közéleti szerepvállalástól elzárkózó helikoni transzilvanizmusnak egyre több kritikusa akadt, akik az interetnikai együttműködés hangoztatása és a l'art pour l'art művészetbe vetett hite helyett kiürült jelszónak látták azt. Bár Dsida nem szólalt fel egykori mentorai és támogatói ellen a vitában, kései versei Láng szerint arra utalnak, hogy többé-kevésbé ő is nemzedéktársai nézeteit vallhatta, és „elmondhatjuk: aligha van költő, aki ilyen drámaian rövid életút során is az erdélyiség minden árnyalatát ennyi átéléssel és őszinteséggel kifejezte volna” (301.).

Filep Tamás Gusztáv *Urbánus transzilvanisták* című tanulmányában Tabéry Géza, Kádár Imre, Hunyadi Sándor, Lakatos Imre, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Molter Károly és Szenczei László helikoni körökben kifejtett munkásságát ismerteti. A szöveg kihangsúlyozza, hogy az urbánus jelzöt nem a magyarországi népi-urbánus vita felől kell értelmezni, bár az, hogy tulajdonképpen miben is áll a bemutatott szerzők urbánus-sága, homályba vész. Úgy gondolom, hogy a tanulmány nem indokolja meg eléggé, hogy miért pont ezek a szerzők kerülnek egymás mellé. Annyiban azonban mindenképp figyelmet érdemel Filep Tamás Gusztáv szövege, hogy nem a leggyakrabban emlegetett transzilvanista alkotókról ír (kivéve talán Ligeti Ernőt, akinek írásaira a kötet sok más tanulmánya is támaszkodik), így jó pár nevet beemel az eszmekörről folyó diskurzusba.

Vallasek Júlia *Irodalom hírek közé tördelve – A két világháború közti erdélyi sajtó és a transzilvanizmus* című tanulmánya az írók közlési lehetőségeire világít rá. Szemlélteti,

hogy a transzilvanizmust megalapozó írások és az azok körül kibontakozó viták anyagai nem csak irodalmi lapokban jelentek meg: a korszakban irodalmár és újságíró között nem volt olyan éles határ, mint ma. Csak a „szakosodott” lapok megjelenésekor kezdett a sajtó kimondottan a szórazótató irodalom közlési felületévé válni, sokáig a napi- és hetilapok széles körű terjesztésük révén megfelelő felületei lehettek a szépirodalmi és elméleti szövegek publikálásának.

Murádin Jenő *Az erdélyi magyar képzőművészet transzilvanista-helikonista korszaka* című tanulmányában a képzőművészet felől mutatja be a transzilvanizmus eszméit, átfogó képet ad a kor szcénájáról, a kiállításokról, a magyar-román-szász együttműködések lehetőségéről és a *Helikon* szerepéről mindebben.

Patócs Molnár János *A transzilvanizmus esélye és vallási vonatkozásai* című tanulmányában a transzilvanizmus és a keresztény/keresztyn gyülekezetek viszonyát vizsgálja, rámutatva arra, hogy a felekezeti lapokban megjelenő írások, illetve azoknak elterjedtsége kapcsán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy „a transzilvanista szellem legfeljebb egy szűk értelmiségi elit számára jelenthetett életet adó forrást a napi küzdelmekben, akik viszont példájukkal a tömegek felé is közvetíthettek követendő mintákat” (416.).

Balázs Imre József *Transzilvanizmusalakzatok 1945 után* című tanulmányában a kommunizmus korának transzilvanista törekvéseit vizsgálja. Rámutat arra, hogy az eszmekör átültetésének egyik fő kezdeményezője Szemlér Ferenc volt, aki 1937-es *Jelszó és mithosz* című írásában a helikoni vonal időszerűtlenségét és az újragondolás szükségességét hangoztatta. Balázs Imre József értelmezésében a 20. század második felében „az etikai töltet, illetve a közösségi legitimáció, a népszolgálat gondolatának folytonos jelenléte vált” a transzilvanizmus

újraértésének leglátványosabb támpontjává (439.).

Markó Béla tanulmánya, a *Ki beszél még transzilvánul? – Erdélyiség a rendszerváltás után* az 1990-es évek demokratikus Romániájában kibontakozó erdélyiségeszmét mutatja be, illetve reflektál azoknak 2000-es évekbeli utóéletére. Azt, hogy a Boka László által szerkesztett tanulmánykötet egy jelent tárgyaló írást is szerepeltet, mindenképp jelzésértékűnek tartom: ha a transzilvanizmus valóban egy kényszerreakció, akkor úgy tűnik, hogy még mindig akadnak kiváltó okok, melyeket nem ártana feltárni akár közéleti, akár irodalmi közegben.

A könyvet a függelék zárja, amelyben két, a tanulmányokban sokat idézett szöveg szerepel: Pomogáts Béla *A transzilvánista ideológia* című átfogó, az „erdélyi lelket” és a kisebbségi humanizmus elvét vizsgáló

tanulmánya, illetve Cs. Gyimesi Éva, a szenvedés ethoszára és a transzilvanizmus ideologikusságára rámutató *Gyöngy és homok* című műve. A tanulmánykötet egészét is e két szerző emlékének dedikálták. A *Transzilvanizmus – Eszmék, korok, változatok* nemcsak hiánypótló, hanem hiányt feltáró is: mi áll ott, ahol valamikor a transzilvanizmus állt? Szükség lenne néhány olyan könyvre, mely alapul veszi ezt a tanulmánykötetet, és szembenéz mind a kortárs erdélyi irodalommal, mind a kortárs erdélyi közélettel. A transzilvanizmus nagy piros könyve kiindulópontként szolgálhat ahhoz, hogy a gazdaságpolitikai tehetetlenségéből kilábalva legalább a művészetek terén felfedezzük az utakat a kisebbségi humanizmus és az európaiság felé.

FERENCZ-NAGY ZOLTÁN